УДК 94(438):323.1
DOI https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.2.13

Константинова Юлія Василівна,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Маріупольського державного університету
orcid.org/0009-0007-1399-340X
u.konstantynova@mu.edu.ua

ПРОЄКТИ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ НА ПОЛЬСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1905–1914)

Стаття присвячена комплексному аналізу проєктів реформування освітньої сфери на польських землях у 1905–1914 рр., у контексті загострення національного питання та протидії русифікаційним і германізаційним тенденціям з боку імперій, що поділили територію колишньої Речі Посполитої. Розглядаються витоки та еволюція національно орієнтованих освітніх ініціатив, починаючи від народницького руху у шкільній освіті Галичини до формування впливових професійних об'єднань педагогів у Варшаві, Львові, Кракові та інших містах. Детально досліджено діяльність товариств освітян, конгресів учителів, мережі таємного навчання і організації Polska Macierz Szkolna як осередків збереження польського національного духу в умовах асиміляційного тиску. Порівнюються позиції поміркованого Товариства польських вчителів і радикальніших програмних положень Польського учительського союзу, що включали вимоги загальнодоступної безоплатної освіти, гендерної рівності та політичної незалежності вчителів. Значна увага приділена концептуальним ідеям професора М. Яніка щодо побудови польської школи «з нуля», деклерикалізації освіти, координації роботи у сфері початкового та середнього шкільництва й реформування правопису. Наводяться приклади освітньої політики Пруссії та Російської імперії, які, попри відмінності у методах, мали спільну мету – обмеження національної самосвідомості. Показано, що революційні події 1905–1907 рр. створили вікно можливостей для освітянських реформ, але в повному обсязі їх вдалося реалізувати лише після відновлення незалежності Польщі у 1918 р. Підкреслюється недостатнє висвітлення проблеми в українській історіографії та визначено перспективні напрями подальших досліджень, зокрема просопографічний аналіз учасників освітнього руху, вивчення взаємозв'язку між соціальним статусом педагогів та їх ідеями у сфері освітніх реформ.

Ключові слова: Польща, польська культура, культурний взаємовплив, шкільництво, освіта.

Konstantynova Yuliia,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Political Science and International Relations,
Mariupol State University
orcid.org/0009-0007-1399-340X
u.konstantynova@mu.edu.ua

PROJECTS FOR REFORMING THE EDUCATION SYSTEM IN THE POLISH LANDS ON THE EVE OF THE FIRST WORLD WAR (1905–1914)

The article offers a comprehensive analysis of educational reform projects in the Polish lands during 1905–1914, in the context of the growing national question and the resistance to Russification and Germanisation policies imposed by the empires that had partitioned the former Polish–Lithuanian Commonwealth. The study traces the origins and evolution of nationally oriented educational initiatives, from the populist movement in Galician schooling to the emergence of influential professional teachers' associations in Warsaw, Lviv, Kraków, and other cities. It examines in detail the activities of teachers' societies, pedagogical congresses, clandestine education networks, and the "Polska Macierz Szkolna" organisation as key instruments for preserving the Polish national spirit under assimilationist

© Константинова Ю. В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

pressure. The paper compares the moderate stance of the Polish Teachers' Society with the more radical programme of the Polish Teachers' Union, which advocated universal free education, gender equality, and teachers' political independence. Particular attention is given to the conceptual ideas of Professor M. Janik, who called for building the Polish school "from scratch," the de-clericalisation of education, central coordination of primary and secondary schooling, and the reform of Polish orthography. Examples are provided of Prussian and Russian imperial educational policies which, despite differences in methods, shared the common aim of restricting national consciousness. The article demonstrates that the revolutionary events of 1905–1907 created a window of opportunity for educational reforms, yet full implementation became possible only after Poland regained independence in 1918. The author emphasises the insufficient treatment of this topic in Ukrainian historiography and identifies promising directions for further research, in particular the prosopographic study of participants in the early 20th-century Polish educational movement and the relationship between the social status of teachers and their ideas on educational reform.

Key words: Poland, Polish culture, cultural interaction, schooling, education.

Постановка проблеми. Не дивлячись на поразку національно визвольних рухів у XIX столітті польська інтелігенція не полишила справу боротьби за відновлення національної державності. Посилення асиміляційних тенденцій з боку імперій, що розділили між собою польські землі, призвело лише до зміни форм і методів боротьби. Шляхта, католицьке духовенство, представники освіченої еміграції активно працювали над ідеологічною підготовкою реставрації незалежної Польщі, яке було можливим за умови впровадження елементів національної освіти в освітні програми, нав'язані імперськими урядами. Сприятливим моментом для імплементації змін стала революційна ситуація 1905 року у підросійській частині колишньої Речі Посполитої, коли російський уряд був готовий піти на поступки для недопущення ескалації напруження. Пропонована публікація зосереджується на огляді концепцій освітніх реформ, висунутих на початку XX століття польськими просвітниками та їх зв'язках із політичними силами, що формували відцентрові тенденції у західних провінціях Російської імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика освітньої політики імперського уряду на землях колишньої Речі Посполитої присутня у студіях українських вчених лише маргінально. Дослідники концентрувалися лише на процесах розвитку освіти на теренах Західної України, розглядаючи їх дещо відірвано від загальнопольского контексту (Надтока, Горпинченко, Тарнавський, 2021). Певним винятком є студії Б. Затовського, які хоч і носять виключно джерелознавчий характер, проте дають змогу скласти загальне уявлення про дискусії щодо посилення національного елементу в освітніх програмах шкіл, що розгорнулися протягом 1905-1906 рр. (Затовський, 2016). У контексті повсякденного життя польського населення Київської губернії розглядала проблему освіти О. Гончарова, ґрунтуючись переважно на матеріалах польської регіональної періодики (Гончарова, Кривошея, 2021). Таким чином, можна констатувати відсутність в українській історіографії комплексних узагальнюючих досліджень, які б резюмували відомості, щодо просвітницьких ініціатив на польських землях у 1905–1914 рр. – періоду, що безпосередньо передував фінальному етапу боротьби за відродження польської державності.

Метою дослідження є виокремлення та характеристика основних течій у дискусіях щодо реформування освіти на польських землях початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. Після поразки визвольного руху 60-х рр. XIX століття на польських землях спостерігаються дві основні тенденції в освітній сфері: з одного боку форсованими темпами продовжуються германізаційні та русифікаційні процеси, а з іншого – відбувається становлення народницького руху у шкільній освіті. У рамках цієї публікації під народницьким рухом ми будемо розуміти, перш за все, тяжіння до збереження «польського національного духу» в освіті, що стало можливим у сільських школах Галичини. Чим далі від центру – тим більше можливостей для розвитку національного шкільництва з'являлося. Освітяни, що репрезентували народницький рух, вимагали від консервативних урядових кіл покращення становища з підготовкою майбутніх вчителів та збереження тенденції до рівномірного наповнення шкіл учнями.

За посилення національних складових в освітньому процесі виступали й перші товариства освітян, що утворилися на теренах

колишньої Речі Посполитої у 80-х рр. XIX століття. Серед таких товариств згадаємо найбільш впливові – Товариство вчителів вищих шкіл (1884) та міські вчительські кола, що масово виникали на теренах Цешинської Сілезії, у Львові, Коломиї, Станіславові, Кракові тощо. Почали організовуватися перші конгреси освітян, де проблеми реформування національної освіти обговорювалися більш предметно. Подібні педагогічні конгреси пройшли у 1894 та 1908 рр., а їх організатором виступило вже згадане Товариство вчителів вищих шкіл (Staliunas, 2025; Blobaum, 1995, p. 178–180).

Наприкінці 1905 року у Галичині виник Крайовий Союз народного вчительства в Галичині, який різко негативно висловився щодо діяльності міських осередків освітянських товариств, які нібито діяли в інтересах консервативних кіл і аж ніяк не сприяли розвитку національної освіти. Зокрема, йшла мова про те, що школи мають готувати не просто осіб, яким достатньо вміти читати і писати, але випускники мають бути готові брати участь у громадському житті краю та держави. Іншими словами, мова йшла про виховання молодого покоління майбутньої державної еліти, що має стати на чолі нової, відродженої Польщі (Grześ, 2001, s. 22).

Ситуація з освітою дітей на теренах підросійської Польщі після поразки січневого повстання 1864 р. виглядала сприятливо лише на перший погляд. За десятиліття з 1864 по 1873 рік кількість початкових шкіл дійсно значно зросла – 1093 до 3210. Однак, після цього на багато років шкільна освіта на польських землях практично зупинилася у своєму розвиткові. Дуже показовою виглядає ситуація з відвідуваністю офіційних шкіл на початку XX століття по відношенню до загальної чисельності населення, яке мало відвідувати освітні заклади. Напередодні революційної ситуації 1905 року на польських землях, інкорпорованих до Російської імперії, діяло загалом 4315 шкіл, з яких переважна більшість (3929) були офіційними державними школами, підконтрольними імперському уряду. Священний Синод (вища установа церковного нагляду) здійснювала керівництво ще 385 школами, які належали до розряду церковно-приходських (виключно при православних парафіях). Згадане число шкіл відвідувало трохи більше 300 тис. учнів, у той час як загальна чисельність дітей віком від 8 до 14 років становила на той момент понад 1,7 млн осіб. Таким чином, більшість дитячого населення не відвідувала офіційні освітні установи.

Вихід з існуючої ситуації знайшовся у вигляді так званого «таємного навчання», організованого товариствами активістів, яких турбувало майбутнє польської молоді. Так, у 1894 році виникли перші осередки таємного навчання, організованого Ц. Шнєгоцькою. Її приватну школу відвідувало лише 40 дітей, проте вдалий експеримент знайшов послідовників і приблизно у той самий час у Варшаві виникло Товариство таємного навчання, організоване представниками освіченої інтеліґенції. Серед його найбільш активних членів був і відомий польський письменник Г. Сенкевич. Вже у перший рік діяльності варшавських таємних шкіл у них навчалося понад 250 дітей і ця цифра стрімко зростала.

Товариство проіснувало до 1906 року і завдяки його зусиллям якісну, національно-орієнтовану освіту отримали кілька тисяч дітей. На фундаменті Товариства таємного навчання у квітні 1905 року була заснована організація Polska Macierz Szkolna (Польське освітнє товариство). Саме ця мережа осередків координації таємної шкільної освіти здійснювала опіку за початковим навчанням протягом 1905–1907 рр., а потім з 1916 року і до самого початку Другої світової війни (Markiewiczowa, 2016, s. 65–70).

Проблема перспектив польського шкільництва активно обговорювалася на шпальтах профільних часописів, які видавалися як в підросійській Польщі, так і на теренах, підконтрольних Пруссії. Після 1910 року на землях колишньої Речі Посполитої, шо відійшли до Пруссії, значно посилилася германізація. У зв'язку із цим у школах було введено тілесні покарання для учнів, які розмовляють у школі польською. Ті ж самі методи використовувалися по відношенню до дітей, які були не надто успішним під час навчального процесу. Зокрема, великого розголосу набув кейс познанського викладача М. Кушнера, який наніс серйозні травми учениці в ході «навчального процесу». Зокрема, дівчинка неодноразово отримувала ляпаса, а також її били різкою по руках. Причиною була неспроможність учениці правильно будувати речення німецькою мовою та показати на мапі річку Варту. У Познані почався судовий

процес, який дуже детально висвітлювався у педагогічній пресі. У висновку вчителю винесли надзвичайно м'який вирок – 40 німецьких марок штрафу або 4 дні ув'язнення.

Згаданий випадок був цілком типовим для Західної Польщі, де прусська влада провадила приховану германізацію, але методи її призводили лише до того, що рівень освіченості молоді стрімко падав. До польських шкіл призначали вчителів, які не розмовляли польською взагалі, дітей-католиків насильно відправляли до закладів, що перебували під опікою протестантських парафій тощо. Парадокс цієї системи був у тому, що діти не лише на забували рідної мови, але й нормально не могли вивчити німецької, на що орієнтували педагогічні кадри. До викладання залучалися люди, які не мали жодного поняття про методи викладання, які не були зацікавлені у результатах своєї діяльності та отримували значно менше ніч шкільні вчителі на німецьких землях. Російська періодика активно експлуатувала історії про невдачі прусської окупаційної політики у галузі освіти, однак ситуація на польських землях Російської імперії мало в чому відрізнялася на краще. Ба більше, русифікація там почалася значно раніше, вже наприкінці 60-х рр. XIX століття і завдяки розгалуженій мережі приватного навчання та таємних шкіл не досягла великого успіху (Wnęk, 2008, s. 31–35).

Найбільшим осередком дискусій щодо майбутньої польської школи стала Варшава. Тут ще на початку XX століття стали формуватися передвісники майбутніх обєднань шкільних вчителів, що згодом організували шкільний страйк та стали промоторами так званої «толеранційної» реформи 1905 року. У 1902–1903 рр. у Варшаві з'явилася Каса приватних вчителів, діяльність якої можна порівняти з профспілковим рухом. У 1903 році було засновано одне з найбільш впливових видань педагогічного спрямування – «Педагогічний огляд». Насправді, воно виходило з 1882 року, проте реального оформлення набуло лише через 20 років, коли часопис отримав фінансування і був розділений на рубрики, значно збільшуючи тираж та мережу дистрибуції (Krakowiak, 2024, s. 112–114; Świętosławska, 2022).

У справі майбутніх шкільних реформ між собою полемізували дві потужні організації, Товариство польських вчителів та Польський учительський союз. Обидва вони виступали за розбудову національної польської системи середньої освіти, але розходилися у низці концептуальних моментів, які варто окреслити більш детально.

Товариство польських вчителів репрезентувало більш помірковані погляди, суголосні офіційній позиції імперської влади. Члени товариства виступали за те, щоб початкова освіта знаходилася під опікою релігійних організацій. Водночас, школа мала бути становою, тобто існуватимуть так звані «народні» школи, які не матимуть нічого спільного з елітарною системою загальноосвітніх середніх шкіл. Народні школи мали зосередитися лише на поширенні серед сільського населення базових навичок читання та письма. Підкреслимо, що про загальнообов'язкову середню освіту у програмних документах Товариства польських вчителів не йшлося (Karpowicz, 1907).

Польський учительський союз опублікував свій програмний документ наприкінці 1905 року і основні його ідеї прямо суперечили настановам поміркованого Товариства:

1. Необхідне не тільки вдосконалення польського шкільництва, але й розробка методик домашнього виховання;

2. Всі верстви суспільства мають отримати доступ до безоплатного навчання, а його фінансуванням має займатися суспільство;

3. Створення професійних об'єднань вчителів з метою захисту їх інтересів;

4. До вчителів мають висуватися певні політичні вимоги, а саме: свобода совісті, визнання, високі моральні якості, гендерна рівність, непідвладність урядовим інспекторам (Wroczyński, 1959, s. 5–8; Kmiecik, 1961, s. 36–42).

Напередодні та в роки Першої світової війн у Польщі активно публікувалися праці, які згодом стали фундаментом майбутнього національного шкільництва вже у незалежній Другій Речі Посполитій (Szycówna, 1917). Зокрема, до таких праць відносився концептуальний огляд професора М. Яніка, одного з найбільш впливових польських педагогів і організаторів шкільництва початку XX століття.

Янік закликав не реформувати і не відбудовувати польську школу, а створити її з нуля. Для цього, на думку професора, мала бути сформована установа, яка б координувала всю роботу у царині початкового та середнього шкільництва.

Ця майбутня освітня організація обов'язково мала зберігати свою незалежність і звітувати тільки національному уряду. Це убезпечило б освіту від надмірної політизації, впливу релігійних громад тощо. Вже з одного цього твердження можна зробити висновок, що М. Янік виступав за деклерикалізацію освіти, що могло не подобатись аристократичним колам, що належали до націонал-демократів – на той час найбільш значущої польської політичної сили.

Польський педагог апелював до досвіду діяльності так званої Едукаційної Комісії, яка працювала наприкінці XVIII століття. На думку, Яніка, саме підручникові видання того часу могли бути зразком для нових польських підручників – вони мали спиратися виключно на новітні досягнення науки, не містити жодних натяків на політичну заангажованість, мають бути стислими, проте насиченими дійсно необхідною навчальною інформацією, написані живо та яскраво, щоб викликати читацький інтерес.

Однак, перш ніж підходити до написання підручників, необхідно було вирішити фундаментальне завдання реформи польського правопису, який багато десятиліть зазнавав германізації та русифікації, тож ще з кінця XIX століття кілька наукових осередків (Краків та Варшава, зокрема) працювали над його уніфікацією. Головна проблема полягала у суперництві різних філологічних шкіл щодо питання нормалізації правопису, а на додачу до всього, до дискусій ще активно долучилася польська еміграція на чолі з А. Брюкнером. Була створена спеціальна комісія для усталення норм правопису, проте до проголошення незалежної Польщі у листопаді 1918 року справа так і не була завершена (Janik, 1917, s. 91–95).

Висновки. Дискусії щодо необхідності створення національної польської системи початкової та середньої освіти постали як відповідь на посилення русифікаційних та германізаційних тенденцій на землях колишньої Речі Посполитої. Ідеологи реформ шукали натхнення у починаннях просвітників XVIII століття та прогресивному досвіді діяльності Едукаційної Комісії. Відзначимо, що жодної координації діяльності «нових» польських просвітників принаймні до кінця XIX століття не було, що негативно позначилося й на ефектах таких ініціатив – вони були малопомітні навіть на регіональному рівні. Ситуація кардинально змінилася з появою об'єднань шкільних педагогів, що з'являлися як у Східній, так і у Західній Польщі. Ситуація сприяла вимогам польських освітян щодо масштабування моделей приватного навчання, оскільки революційна ситуація 1905–1907 рр. зробила імперський уряд вразливим та поступливим. У повній мірі починання вчительських об'єднань були реалізовані вже у незалежній Другій Речі Посполитій. Шкільна освіта на певний час звільнилася від впливу держави, релігійних організацій тощо.

Зазначена проблематика має широкі перспективи подальшого дослідження, оскільки практично невивченим залішається біографічний та просопографічний аспект теми. Значний інтерес викликає проблема відтворення просопографічного (колективного) портрету учасників польського освітянського руху початку XX століття та встановлення взаємозалежностей між соціальним становищем та ідеями, що просувалися у царині освітніх реформ.

Список використаних джерел:

Гончарова О., Кривошея І. (2021). Діяльність таємних польських шкіл у Київській губернії (остання третина XIX – початок XX століття). *Старожитності Лукомор'я*, *5*(8), 32–42. https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.5.109.

Затовський Б. О. (2016). Російська журналістика 1905–1907 рр. про революційні події в Польщі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, *12*, 19–25.

Надтока Г. М., Горпинченко І. В. та Тарнавський І. С. (2021). "Polish Question" and the Roman Catholic Church in Ukrainian Lands in the Russian Empire (1864–1914). *Сторінки історії*, *53*, 78–94. https://doi.org/10.20535/2307-5244.53.2021.248455.

Blobaum R. E. (2016). Rewolucja: Russian Poland, 1904–1907. Ithaca-London: Cornell University Press.

Grześ B. (2001). Związki nauczycielskie a reformowanie szkolnictwa na ziemiach polskich w XX w. (Cz. I). *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, *1–2*, 15–38.

Janik M. (1917). Dzieje szkolnictwa polskiego. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta.

Karpowicz S. (1907). Ideały i metoda wychowania współczesnego. Warszawa: Księgarnia H. Altenberga.

Kmiecik Z. (1961). Postępowa myśl oświatowa w Królewstwie Polskim w latach 1905–1914: wybór materiałów (Wyd. 1.). Państwowe Zakłady Wydawn. Szkolnych.

Krakowiak M. M. (2024). Edukacja młodzieży w prasie społeczno-kulturalnej i pedagogicznej Królestwa Polskiego w latach 1905–1914. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Markiewiczowa H. (2016). Geneza, organizacja i działalność Polskie Macierzy Szkolnej w latach 1905–1907. H. Markiewiczowa, I. Czarniecka (Red.), *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę niepodległości 1815–1918*, (s. 65–79). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.

Staliunas D. (2025). Education Policy in the Kingdom of Poland after 1905: The Nationalizing Empire at an Impasse. *The Russian Review (Stanford)*, *84*(3), 462–483. https://doi.org/10.1111/russ.70024.

Szycówna A. (1917). Ogólne zasady nauczania z zastosowaniem do potrzeb szkoły elementarnej. Warszawa: Księgarnia J. Lisowskiej.

Świętosławska A. (2022). Edukacja i wychowanie dzieci i młodzieży w ilustracji prasowej na przykładzie wybranych czasopism społeczno-kulturalnych początku XX wieku. *Piotrkowskie zeszyty historyczne*, *23*(2), 73–106.

Wnęk J. (2008). Problemy polskiego szkolnictwa zaboru pruskiego i rosyjskiego na kartach „Szkoły" 1868–1914. *Biuletyn Historii Wychowania*, *(24)*, 23–46. https://doi.org/10.14746/bhw.2008.24.3.

Wroczyński, R. (1959). Ruch nauczycielski w Warszawie w latach 1905–1914 i polemiki o kierunek oświaty i wychowania. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, *1*(5), 5–16.

References:

Honcharova, O., Kryvosheia, I. (2021). Diialnist taiemnykh polskykh shkil u Kyivskii hubernii (ostannia tretyna XIX – pochatok XX stolittia) [The activity of secret Polish schools in the Kyiv province (the last third of the XIX – early XX century)]. *Starozhytnosti Lukomoria [Antiquities of Lukomorie]*, *5*(8), 32–42. https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.5.109 [in Ukrainian].

Zatovskyi, B. O. (2016). Rosiiska zhurnalistyka 1905–1907 rr. pro revoliutsiini podii v Polshchi [Russian journalism of 1905–1907 on the revolutionary events in Poland]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu [International Humanitarian University Herald]*, *12*, 19–25 [in Ukrainian].

Nadtoka, H. M., Horpynchenko, I. V. & Tarnavskyi, I. S. (2021). "Polish Question" and the Roman Catholic Church in Ukrainian Lands in the Russian Empire (1864–1914). *Storinky istorii [Pages of history]*, *53*, 78–94. https://doi.org/10.20535/2307-5244.53.2021.248455 [in Ukrainian].

Blobaum, R. E. (2016). *Rewolucja: Russian Poland, 1904–1907*. Ithaca-London: Cornell University Press [in English].

Grześ, B. (2001). Związki nauczycielskie a reformowanie szkolnictwa na ziemiach polskich w XX w. (Cz. I) [Teachers' unions and education reform in Poland in the 20th century (Part I)]. *Przegląd Historyczno-Oświatowy [Historical and Educational Review]*, *1–2*, 15–38 [in Polish].

Janik, M. (1917). Dzieje szkolnictwa polskiego [The history of Polish education]. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta [in Polish].

Karpowicz, S. (1907). Ideały i metoda wychowania współczesnego [Ideals and methods of modern education]. Warszawa: Księgarnia H. Altenberga [in Polish].

Kmiecik, Z. (1961). Postępowa myśl oświatowa w Królewstwie Polskim w latach 1905–1914: wybór materiałów [Progressive educational thought in the Kingdom of Poland in 1905–1914: a selection of materials] (Wyd. 1.). Państwowe Zakłady Wydawn. Szkolnych [in Polish].

Krakowiak, M. M. (2024). Edukacja młodzieży w prasie społeczno-kulturalnej i pedagogicznej Królestwa Polskiego w latach 1905–1914 [Education of youth in the socio-cultural and pedagogical press of the Kingdom of Poland in 1905–1914]. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego [in Polish].

Markiewiczowa, H. (2016). Geneza, organizacja i działalność Polskie Macierzy Szkolnej w latach 1905–1907 [The origins, organisation and activities of the Polish School Society in 1905–1907]. H. Markiewiczowa, I. Czarniecka (Red.), *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę niepodległości 1815–1918 [Education, care and upbringing in the Kingdom of Poland from its establishment until Poland regained independence, 1815–1918]* (s. 65–79). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej [in Polish].

Staliunas, D. (2025). Education Policy in the Kingdom of Poland after 1905: The Nationalizing Empire at an Impasse. *The Russian Review (Stanford)*, *84*(3), 462–483. https://doi.org/10.1111/russ.70024 [in English].

Szycówna, A. (1917). Ogólne zasady nauczania z zastosowaniem do potrzeb szkoły elementarnej [General principles of teaching applied to the needs of elementary schools]. Warszawa: Księgarnia J. Lisowskiej [in Polish].

Świętosławska, A. (2022). Edukacja i wychowanie dzieci i młodzieży w ilustracji prasowej na przykładzie wybranych czasopism społeczno-kulturalnych początku XX wieku [Education and upbringing of children and young people in press illustrations, as exemplified by selected socio-cultural magazines from the early 20th century]. *Piotrkowskie zeszyty historyczne [Piotrków Historical Notebooks]*, *23*(2), 73–106 [in Polish].

Wnęk, J. (2008). Problemy polskiego szkolnictwa zaboru pruskiego i rosyjskiego na kartach „Szkoły" 1868–1914 [Problems of Polish education in the Prussian and Russian partitions as described in the pages of „Szkoła" 1868–1914]. *Biuletyn Historii Wychowania [Bulletin of the History of Education]*, *(24)*, 23–46. https://doi.org/10.14746/bhw.2008.24.3 [in Polish].

Wroczyński, R. (1959). Ruch nauczycielski w Warszawie w latach 1905–1914 i polemiki o kierunek oświaty i wychowania [The teachers' movement in Warsaw in 1905–1914 and debates on the direction of education and upbringing]. *Przegląd Historyczno-Oświatowy [Historical and Educational Review]*, *1*(5), 5–16 [in Polish].

Дата першого надходження статті до видання: 31.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026